

GELENEKSEL HAKAS İNANÇLARI BAĞLAMINDA IZIH*

V. A. BURNAKOV**

Çev. Yaprak Pelin Uluişik***

GİRİŞ

Izih kavramı, Hakasların mitolojik dini tören ve geleneklerinde önemli bir rol oynamaktadır. *Izih* kavramı, “kutsal, mukaddes” anlamına gelen Eski Türk anlayışı “ıduğ”a kadar gitmektedir (Drevnetyurkskii slovar 1969: 217). Türk dillerinin birçoğundaki *ızih* sözcüğü Hakasçada da *ızih* olarak karşımıza çıkar. E. V. Sevortyan’ın *Türki Dilleri Etimolojik Sözlüğü*’nde, <ızihın karşılığı olan> *ıyık* sözcüğü değişik anlamlar taşımaktadır (Sevortyan 1974: 649):

- a. mukaddes (cennetten gönderilen), kutsal (Tanrı tarafından gönderilen), kutsanmış, iyi; onur, hürmet, saygı; saygılı, onursal, onurlu (şerefli), muhterem, merhametli, ünlü, kıymetli;
- b. bir hafta;
- c. ırmakların, vadilerin, dağların ruhu; fetiş; tapınma ve ululama eşyaları;

*V. A. BURNAKOV, “The Yzykh In The Context of Traditional Khakassian Beliefs”, *Archaeology, Ethnology&Antropology of Eurasia*, 38/2 (2010) 111-121, eurasia@archaeology.nsc.ru

** Rus Bilimler Akademisi Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü, Etnografya Bölümü Uzman Araştırmacı, Sibirya Dalı.

*** Dr. Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili Okutmanı., ypeline@hotmail.com

- d. mutluluk getirici, mutlu, Tanrı'nın kaderi;
 e. canlı hayvan, kurban edilmeye adanmış, kurban edilecek hayvan, kurban, Tanrı'ya adanmış at, kurbanlık, seçilmiş (adanmış), kurban olarak atanmış, kurbanla alakalı;
 f. "Iduk" sözcüğü, yukarıdan bir işaret olarak serbest bırakılmış tüm hayvanlara verilmiştir;
 g. (bir dağın) en yüksek yeri.

Hakasçada *ızih* sözcüğünün aynı şekilde, çok geniş bir anlam alanı vardır; ancak sıklıkla "mukaddes" ve "kutsal" anlamlarında kullanılır: *ızih kizi* (kutsal kişi), *ızih kus* (kutsal kuş), *ızih agas* (kutsal ağaç), *ızih tag* (kutsal dağ), *ızih köl* (kutsal göl), *ızih çul* (kutsal nehir) vb. Evcil hayvanlar, tanrılar, farklı kategorilerdeki ruhlar vb. gibi, değişik doğaüstü varlıklara adanmış yaşayan kurbanlar da bu terimle adlandırılır (*ızih mal* - kutsal hayvanlar). Konunun bu yönü aşağıda daha detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

IZIHLARIN ADANMASI

Eski dönemlerde avlanma ve balıkçılığın yanı sıra hayvan yetiştiriciliği de Hakasların geleneksel mesleklerinden ve geçim kaynaklarından biri olmuştur. Hakaslar kendilerini "üç sürünün insanları" olarak adlandırmışlardır; *üs üörlüg mallıg Tadar çonu* (üç sürülü Tatar halkı). Çünkü Hakaslar tarih boyunca başlıca üç tür hayvan yetiştiriciliği yapmıştır: atlar, inekler ve koyunlar (Butanayev 1999: 58). Adanmış hayvanlar inanışıyla ilgili olan *ızihlar*, büyük ölçüde hayvan yetiştiriciliğiyle ilişkilidir. Hakaslar arasında eskiden bir kimsenin sosyal statüsü, sahip olduğu hayvan sürüsünün büyüklüğüne bağlı olmuştur. N.F. Katanov, "Şimdi büyük at sürüleri, sayısız inek ve koyun Abakan kıyılarında yaşayan zenginlerin serveti olmuştur," diye yazmıştır (Katanov 1907: 226). Zengin Hakas nüfusuyla ilgili olarak ise arşiv belgelerinde, "Servet sahibi insanlar, Hakaslar arasında saygı görür; Hakaslar onları, bir çeşit doğaüstü güçleri olan sıradışı güçlü kişiler olarak kabul ederler," diye bildirmektedir (Department of the Documents of the Recent History in the State Archives of the Republic of Khakassia* F. 14, Inv. 1, D. 27, fol. 274).

Geleneksel görüşlere göre, kutsanmış güçlerinden dolayı *ızihlar*, kişiyi ve ailesini şanssızlık ve hastalıklardan korur. Bunların aynı zamanda çoluk çocuğun artmasına katkıda bulunarak sürüyü yabani hayvanlardan ve hırsızlardan koruduğuna da inanılır. Bu bağlamda V.Ya. Butanaev şöyle yazmıştır: "Adanmış hayvanlar olan *ızihlar*, aynı zamanda alegorik (kinayeli) isimlere de sahiptir; '*mal kudu*' - sığırın yaşayan gücü, *kutu*; '*mal-nın eezi*' - hayvan sürüsünün koruyucu ruhu, iyisi; '*kizi kuyagi*' - zırh yani bir kişinin koruması; '*kizi kadarçuzı*' - bir insanın koruması vb." (BUTANAIEV 2003: 136)

ızihlar büyükbaş hayvan, koyun ya da atlar arasından seçilmekle birlikte genelde kısırlaştırılmış erkek boğa ve koçlar kurban olarak tercih edilmişlerdir (DDRH SARK

* Metinde bundan sonra DDRH SARK şeklinde verilecektir.

F.656, Inv. 1a, D. 23, fol. 1). Araştırmacılara göre, Hakas boylarından biri olan Kaçların* inanışında *ızıl*ların her zaman kısırlaştırılmış atlar arasından seçilmesi bir zorunluluk olmakla birlikte kurban olarak kısırakların seçildiği durumlar da vardır (Pallas 1786: 562; Yakovlev 1900: 104). Beltirler, “kısırakların kutsanmış olamayacağına” inanırlardı (Katanov 1897: 49). Yazarın bilgi aldığı kaynak kişilerden biri, değişik *ızıl*ların her birinin rolü hakkında şu bilgiyi vermiştir: “Bir *ızıl* atı, atların soyunun çoğalmasını sağlar; bir *ızıl* boğa, büyükbaş hayvanların soyunun çoğalmasını sağlar ve bir *ızıl* koç da, küçük boynuzlularinkini sağlar. Kurban olarak adanan *ızıl*ın öldüğünde, bir ruha dönüşeceği inancı mevcuttur.” (YSA**, N.P. Toburchinov 12.06.2000) Keçiler, köpekler ve kediler *ızıl* olarak kutsanamaz.

*ızıl*ı seçme hakkı genellikle saygı duyulan yaşlı bir adam ya da boyun yaşlılarından olan şamana aittir. Bir doğaüstü varlığın değişik işaretlerle *ızıl* olarak seçilecek hayvanı belirleyebileceğine inanılmıştır. Bu durum özellikle atlar için böyledir. Ruha, atın yelesini ve/veya kuyruğunu örmesi söylenir (Burnakov 2006: 64-65). “Eğer atın yelesi kaşınır ve bir kadının saç örgüsü gibi birbirine dolanırsa, o zaman bunu dağ ruhunun yaptığına inanılır. Ruslar bunun komşu olması gerektiğini söylerler. Yeleleri bu şekilde örülmüş bir at, ‘*ızıl*’ (dağ ruhu) olmak için uygun kabul edilirdi.” (Katanov 1907: 577) Altaylıların da benzer gelenekleri vardır: “*ızıl* ak söktü at (asil kandan, soy ya da ırktan at, tam tercümesi ak kemikten at) ya da *kudaynıñ adı* (Tanrının atı) denilirdi. *ızıl*lar genelde açık, boz ve doru atlardır. *Kam* (şaman) tarafından seçilir. *Kam* bunu dağ kenarındaki ve dalları yukarı bakan huş ağacı yakınında, kutsal bir alanda belirler. *ızıl* hakkında insanlar, ‘Tanrı *ızıl*ı belirledi ve şaman aracılığıyla bizlere onu gösterdi,’ der” (YSA, I.D. Avoshev, 20.06.2001). 19. yüzyılda misyoner Verbitsky, Altay inançları hakkında şöyle yazmıştır: “*ızıl*, kurbanlık olarak adanmış hayvandır. Bir hayvanı kurbanlık olarak adayan kimse (Kondoma bölgesinde yaşayanlar hariç), onun boynunun etrafına kırmızı bir kurdele takar. Hayvan, kurban edilmeden önce sahibi tarafından kullanılabilir ki bu bazı durumlarda, birden fazla yıl anlamına gelebilir.” (Verbitsky 2005: 60)

Her *sök* (boy) hatta her aile, belli bir renkte *ızıl*ha sahiptir. Hakas mitolojisine göre, *ızıl* sadece hayvan sürüsünün değil, aynı zamanda tüm toplumun, boyun vb.’nin canlılığını kendi bünyesinde taşır. *Güney Sibirya Türk Topluluklarının Geleneksel Dünya Görüşleri* adlı ünlü üçlemenin yazarlarının da haklı olarak belirttikleri gibi “Türk dünya modelinde, bir kişinin ‘kendi toprağı’ bir kavmin (ve ırk, kişiler ve kültürünün - etnos) bütünleşik özellik ve nitelikleridir ve sembolik işaretler ya da sınır işaretleri ile tanımlanır ki bunların en önemlileri ağaç, dağ, ırmak, kuş ve hayvandır yani *ızıl*tır.” (Traditsionnoe mirovozzrenie... 1988: 30) Bu görüşler, Hakas sözlü folkloruna da yansıtılmıştır: “Yaşlılar, *Magan* *** isimli çok eskilerde yaşamış, en eski *ızıl* efsanesini hatırlar; geyik derisininin (cennetlik varlık) *ızıl*ı. İnanışa göre *Magan*, Bihdzhı Irmağı’nın ağzının al-

* Kaç, Kızıl, Beltir, Koybal ve Sagay, Hakas etnik gruplarıdır.

** Yazarın saha araştırmalarından elde ettiği veriler.

*** *Magan at*, açık renk gözlü beyaz bir attır (Albino) (Butanaev 1999: 58).

tındaki *Oglaklı Tag*'da yaşamıştır. Erbe Irmağı boyunca göç eden *Khaidyn Çon* boyu*, gizlice *Magan-ızıha* saldırıp onu öldürerek etini yemek suretiyle *Khaidyn Çon* boyunun, kutsal hayvanın gücüne sahip olacağını ya da tam tersi olarak *ızıh* sahiplerinin gücünü zayıflatacağını düşünürler. Efsane, güçlü bir şamanın durumu tersine çevirmesi ve böylece *Khaidyn Çon* boyunun hepsi göçüp gidene kadar boy üyelerinin ölmeye başlamasıyla devam eder (DDRH SARK F. 656, Inv. 1a, D. 23, fols. 2-3). Hakaslar arasında göğe yapılan duanın, dağın en tepesinde düzenlendiğine dikkat edilmelidir. Eski Türkler kutsal dağlara “*ıduk*” demişlerdir. Potapov, “Cennet Tanrısı da dahil olmak üzere tüm tanrılara adanan dağlar ve hayvanlara verilen *ıduk* isminin, Altay-Sayan halkı arasında iyi korunduğunun altını çizmek gerekir,” diye yazmıştır (Potapov 1991: 267-268). Sagay boyunun inançlarına göre ise sadece cennete adanmış *ızıh atı* olan şamanlar, cennetin yakınlarına kadar yükselir (Ibid.: 141).

ızıhın adanması iki şekilde olur: Ya ayrı bir dinsel tören şeklinde (*ızıh tayıg*) ya da gök (*tigir tayıg*), dağ (*tag tayıg*) veya su (*sug tayıg*) tapınmasını da içeren başka bir dini törenin bir parçası olarak. “*ızıh*, hemen hemen tüm dua çeşitlerinde bulunan kutsanmış ve arınmış bir hayvandır.” (DDRH SARK F. 656, Inv. 1a, D. 23, fol. 1) *ızıhın* adanmasının, bir aile bayramı (kutlaması) ile denk düşürüldüğü zamanlar da vardır. Dini tören, ilk çocuğun doğumunda ya da bir gelinin kaçırılmasından önce (düğün öncesi) uygulanabilir. D.K. Zelenin, *ızıhların* Hakas geleneksel dini törenlerindeki geniş dağılımı hakkında şunları yazar: “Geleneğe dikkat çekmeliyiz; *ızıhların* adanması, büyük kutlamalar, özellikle bahar kutlamaları ile sık sık denk düştüğünde hastalıklar ya da kişiler ve aile üyelerine yönelik tehditler *ızıhların* kötü ruhlarla adanması için eşit sıklıkta bir neden olur.” (Zelenin 1936: 317) Bu dini törenin yerel özellikleri, boyun ve inananların alt etnik bağlantıları kadar, adanmanın amacına göre de değişir. Genellikle yılda iki kez düzenlenir: “Hasadın iyi olması için ilkbaharda ve hayvanların iyi korunması için de sonbaharda.” (DDRH SARK F. 656, Inv. 1a, D. 23, fol. 2)

Hakaslardaki *ızıh* adanması dini törenini betimleyen ilk araştırmacılardan biri ünlü seyyah ve doğabilimci P.S. Pallas'tır. Pallas, bir tür yaz halk festivali niteliği de taşıyan *Tun Payram*** esnasında, Hakas boylarından biri olan Kaçlar tarafından uygulanan dini törene ait yaptığı gözlemlerle ilgili olarak şunları kaydetmiştir:

“*Dini törenleri ve inançları hakkında onlardan alabildiğim çok fazla şey yoktu. Büyük bir cahillik içine gömülmüş gerçek paganlardı. Doğuya doğru yüzlerini dönerek iyi tanrılarına dua etmelerine rağmen şeytani ruhtan/ruhlardan daha çok korkuyorlar ve onlardan gelebilecek herhangi felaketi önlemek için ona kurban sunuyorlardı. Genellikle baharda düzenlenen bir kutlamada (bayramda), ona bir damızlık at adamışlardı ki bana söyledikleri gibi bu kurbanın siyah ya da kestane rengi olması gerekiyordu. Onu önce özellikle kurban için yakılmış bir ateş etrafında yürütüyorlar ve küçük aromalı bir pelinden başka bir şey olmayan kekik otuyla tütsülüyor, üzerine döktükleri sütle yı-*

* *Khaidyn Çon*, Koybalların içindeki bir boyun ismidir (Hakas etnik grubu) (Ibid.: 173).

** *Tun Payram*, “ilk ayran” (sütlü içecek) bayramıdır.

kıyorlar (ki sütü, dua esnasında kurbanlık ateşe ya da başka yerlere de döküyorlardı), kırmızı ve beyaz mendilleri, yelesine ve kuyruğuna bağlayarak onu sürünün içerisine bırakıyorlardı. Bu adanmış ata 'ısık' diyorlar ve bu dini töreni her sene tekrarlıyorlardı. Dini tören esnasında, bu kişilerin arasında bulunan ve kam adı verilen şamanlar, her zaman topluluğun içerisindeki en önemli kişiler olarak hareket ediyorlardı. ... Kısraklara süt vermeye başladıkları zaman gerçekleştirdikleri Vesheniy (Tun Payram), Kashinky Tatarları ve aynı zamanda diğer paganlar arasındaki en önemli kutlamaydı. Bu kutlama Haziran ayında gerçekleştirildiği için 'Ulu Şilker Ay' olarak isimlendirilirdi. Ancak herkes bunu aynı anda kutlamazdı. ... İlk temizlikten sonra, farklı uluslardan komşular bir alanda toplanır ve açık alanda dinsel bir kurban keserlerdi (Kudayga Başuruga); sıklıkla da doğuya yapılan bayram duaları ile birlikte kurbanı bir tepenin üstünde keserlerdi. Tösleri önünde hastalık ya da diğer şanssızlıklar için de kurbanlar keserlerdi ki buna da 'Ayna' derlerdi (Ayna; şeytanî kötü ruh). Küçük hayvanların derisini, etini ya da sahip oldukları daha önemli bir şeyi bunlara sunarlardı. Bayram kurbanlarında kam adı verilen din adamları mutlaka hazır bulunurdu. Bir ışık (ızıh) at adarlar ve bunun için, yakın zamanda gözlemediğim gibi, şamanın zevkine göre altın renkli, çilek demiri kır, vişne, kestane ya da siyah donlu bir atı seçerlerdi; ama bunlar mutlaka kısırlaştırılmış atlar olmalıydı. Aynı kurban adama, şaman, hayvan yetiştiriciliğinde iyi şans için bir başkasının adına dua ettiğinde de gerçekleştirilirdi. Her ilkbaharda, bu kutlama yani Tun yapıldığında, adanmış at ısık yeniden kutsanır; bu atı, pelinle kaynatılmış sütle yıkarlar, aynı pelinle tütsüleyip yelesini ve kuyruğunu kırmızı beyaz mendillerle süsleyerek onu yabana salarlardı. Kar düştükten sonra sahibi bu ata oturmaya cesaret edemez, dövmeler yapıldıktan sonra dahi, karlar tamamen eriyene kadar dışarı bırakamazdı. Eğer ısık yaşlanırsa sahibi onu satabilir veya yerine yeni bir kurban adama için daha genç bir hayvan seçebilirdi. Sahibi ölürse ısık öldürülmez ve sahibinin mirasçıları tarafından alınan sürünün içerisinde kalırdı." (Pallas 1786: 464, 561-562)

Yukarıdaki betimlemeden de anlaşıldığı üzere Kaç Hakasları arasında şaman, dini törenlerde ana rolü üstlenirdi. Bu törenler 20. yüzyılda da uygulanmaya devam etmiştir. Arşivlenmiş verilere göre ızıh, şaman tarafından seçilirdi. At, sahibi tarafından tutulurken şaman, *irbeni* (kekiğin anasını) alır; bazen ıslak bazen de kuru olarak atın başından kuyruğuna kadar birçok kez geçirir. Daha sonra aynı yönde atın sırtından süt dökülür ve bu uygulama üç defa tekrarlanırdı. Duaların tüm çeşitlerinin kalıcı bir ifadesini temsil eden ve *çalama* adı verilen renkli kurdeleler, atın yelesine ya da kuyruğuna örülürdü (DDRH SARK F. 656, Inv. 1a, D. 23, fol. 1). Vahşi doğaya salındıktan sonra adanmış hayvan, boyun topraklarında kalır ve kabileye ait kutsal bir nesneye dönüşürdü. Üstelik D.K. Zelenin'in son derece uygun olarak belirttiği gibi, "mülk sahibi (şeytan) ile bir çeşit kiracı-köle (insan) arasındaki ilişki, insan ve şeytan arasında ortaya çıkmıştır. ... Kendi hayvanlarına bakan ve onlara yardım eden şeytan, adanmış hayvanın da bir parçası olduğu tüm sürüye istemeden yardım etmiştir. Hayvan, bir bakıma şeytandan kiralanan, hastalık ve yırtıcı hayvanlardan korunmuş, iyi meralara yollanarak tutulmuştur." (Ze-

nin 1936: 289, 318).

Görünen odur ki Hakasçadaki *ızih* sözcüğü, Eski Türk dilindeki “*id*”e kadar gitmektedir. Bu kelimenin anlamlarından biri de “göndermek”tir (Drevnetyurkskii slovar 1969: 217). Bu bağlamda E.V. Sevortyan şöyle yazar: “Araştırmacıların çoğunluğu *ıyk* sözcüğünü ‘*id*’ yani ‘göndermek’e bağlar.” (Sevortyan 1974: 649). *ızih* sözcüğünün bu anlamı, seçkin Türkolog Katanov’un çalışmalarında bulunabilir ki kendisi, çeşitli ruhlarla, onların gönüllerini almak için adanmış kutsal hayvanlar (atlar, koyunlar, geyikler vb.) ve diğer şeylerin Yakutlar tarafından ‘*utuk*’, Karakas ve Uranhaylar tarafından ‘*ıdik*’, Minusinks Tatarları tarafından ‘*uzuk*’, Altaylar ve Teleütler tarafından ‘*ıyık*’, Çuvaşlar tarafından ‘*yirikh*’ ya da ‘*ıyryk*’ olarak adlandırıldığını yazmıştır. Rusçada bu kelimelerden türetilmiş olan sözcük de ‘yollamak’, ‘adamak’ anlamına gelir. (Katanov 1897: 24) V.Ya. Butanaev de benzer bir yorumlamada bulunmuş, *ızih* sözcüğünün kökünün ‘*üs*’den geldiğini; “yollamak”, “göndermek” anlamları taşıdığını ve bunun da nesnenin gönderildiği ve artık ruhlarla ait olduğu anlamına geldiğini belirtmiştir (Butanaev 2003: 136).

Hakasya’daki birçok etnik grup arasında (Sagay, Kaç, Koybal, Beltir) *ızih tagay* dinsel töreni özel bir alanda, genellikle kutsal bir huş ağacının (*pay kazın*) yanındaki kutsal bir dağda (*tag eezi*) yapılmıştır ve genellikle dağın koruyucu ruhuna dua etmekle ilişkilendirilmiştir. Tören, koçların kurban edilmesi ile sürmüştür. Benzer bir dini tören Şorlar tarafından da uygulanmıştır (Dyrenkova 1940: 291). Ancak D.E. Khaitun’a göre Saralynski bölgesinin (şu anda Ordzhonikidzevksy) Kızıl Hakasları arasında *ızih*ın adanması, *tag eezine* dua edilmesi ile ilişkilendirilmez ve kan akıtılmadan gerçekleştirilir (Khaitun 1959: 119-120).

*ızih*ların adanma sürecinde, hayvanın rengine çok dikkat edilmiştir. Butanaev, “Hakaslar, atları en yüksek onurlu hayvanlar olarak görmektedir. On iki renkten at, kurban olarak adanabilirdi: siyah demir kırı (*küük*), gri (*pora*), beyaz (*mangan*), beyaz-boz (*ak çangmıl*), altın (*sarig*), geyik derisi (*oy*), rengarenk benekli (*paris çokır*), demir kırı (*kır*), kestane donlu (*pozırah*), siyah doru (*küren*), siyah (*kara*) ve esmer kestane donlu (*koor*). Hongoray, Sagay bölgesinde, sarı yeveli ve kuyruklu kestane rengi atların (*sabdar*), kahverengi esmer atların (*kaltar*) ve doru atların (*torug*) da kurbanlık olabileceğini belirterek Hakasların, alacalı atları kurban etmediklerini” vurgulamıştır (Butanaev 2003: 139). Daha önce de üzerinde durulduğu gibi Hakas *ızih*ları öncelikle, özel bir boyla ilişkilendirilmişlerdir ve bunun anlamı şudur: Hayvan belirli bir kişinin sürüsünden ziyade boyun sürüsünü korumaktadır. Bunun hatırası geleneklerde korunmuştur ve bireysel kavimlerin üyeleri belli bir dona ait atları kendilerine *ızih* olarak seçmiştir. *Kaşka* boyu, kestane ve karaciğer-kestane donlu atları kendi *ızih*ları olarak belirlemiştir; *Kırgız* kavmi, altın renkli ve siyah doru donlu atları seçmiştir; *Sokhu* kavmi beyaz donlu atları, *Purutlar* ise altın sarısı atları tercih etmiştir; *Aoralar* kestane rengi olanları, *Kobiler* karaciğer-kestane ve siyah donlu atları, *Hargalar* karaciğer-kestane, siyah ve sarı donlu atları, *Kakipinolar* esmer kestane atları, *Abalar* doru atları, *Kızıllar* kahverengi esmer atları, *Pugalar* kestane esmer atları, *Kustumov* ailesi ise altın donlu atları vd. seçmişlerdir (Butanaev

2003: 139); Klementz 1892: 25; YAKOVLEV 1900: 104; Potapov 1977: 170) (YSA, E.N. Archimaev 24.07.2001). Butanaev'e göre "İstenen (kurban) dona sahip hayvan, sürünün içerisinde bulunmuyorsa sürüye dışarıdan getirilmektedir." (Butanaev 2003: 137)

Kavim ve alt etnik kimlikler, *ızih* adama dinsel törenlerinde ilave anlamlarla vurgulanmıştır. Bu, hayvanın kuyruğuna ve yelesine örülen ek kurdelelerle ifade edilmiştir. D.K. Zelenin, Hakaslarda diğer Sibiryalı halklarıyla karşılaştırıldığında *çalama* renklerinin daha geniş bir çeşitliliğe sahip olduğunu vurgulamıştır (Zelenin 1936: 311). Kaç Hakasları, kestane donlu *ızih*lar için kırmızı ve beyaz *çalama*lar ve karaciğer-kestane donlu *ızih*lar için siyah ve beyaz *çalama*lar; Beltirler beyaz, kırmızı ve mavi *çalama*lar kullanmıştır (DDRH SARK F. 656, Inv. 1a, D. 23, fol. 1). D.E. Kaytun'a göre Sagaylar kırmızı, beyaz ve siyah *çalama* kullanmış, Kızıl ve Kaçlar mavi ve beyaz *çalama*ları tercih etmiştir (Kaitun 1959: 119). Hakaslar sıklıkla *ızih*ları için *çalama*ları, şamanların davullarından almıştır ve *çalama*ların, 'hayvanı, temiz olmayan ruhların saldırılarından koruyan koruyucular' olduğuna inanmışlardır (Yakovlev 1900: 25, 105; Katanov 1897: 49; 1907: 594-595).

Butanaev'in belgelerine göre "adanmış hayvanlar, genellikle, babadan en küçük oğula geçerdi. Eğer birinci dereceden erkek mirasçı yoksa *ızih*lar kız çocuğuna geçer ve onun kocası tarafından alınır. Bir sahibin hiçbir çocuğu yoksa *ızih*, erkek kardeşine geçebilirdi" (Butanaev 2003: 137-36). *ızih* hayvanın mukaddesliğinin, soyuna geçmediğinin vurgulanması gerekir (DDRH SARK F. 656, Inv. 1a, D. 23, fol. 2). Buna ek olarak, yalnızca bir erkek, *ızih* bir ata bakabilirdi.

Hakas hane halkı atlarının, büyükbaş hayvanlarının, koyunlarının hepsinden birer tane olmak üzere birden fazla *ızih*a sahip olabilir. Büyükbaş ya da koyun *ızih*lar, tayga yakınındaki Hakasya alanında yaşayan Sagay ya da Kızıllar tarafından daha sıklıkla adanmıştır. Eğer bir inek adanırsa ona sadece evlenmemiş bir kadın bakabilir ve onun sütünü sağabilir (Bu da ancak inek üçüncü buzağısını aldıktan sonra olabilir) (Khaitun 1959: 120, Butanaev 2003: 143). Kahverengi *ızih* ineğinin kuyruğuna kırmızı kurdeleler takılır. Bu *ızih* kategorisinde kahverengi, en yaygın renk olmuştur. Aynı zamanda, Butanaev'in de bildirdiği gibi, çok nadir durumlarda *öküz ızih*lar farklı renklerden olabilir. Örneğin *Aara* kavminde siyah *öküz*, büyükbaş *ızih*ın rolünü üstlenir; *İçege* boyunda kırmızı kulaklı beyaz boğa, *Tom* boyunda esmer boğa, *Sayan* boyunda benekli boğa bu şekildedir (Butanaev 2003: 143). Kaçlarda kutsal inekler, siyah renk olur (Khaitun 1959: 119). Aynı zamanda siyah ve kahverengi *ızih* ineklerin, kişinin kol ve bacaklarındaki kramplara da iyi geldiğine inanılmıştır (Katanov 1893: 94-95; 1907: 290, 577).

ızih koyunlar (*koy ızih*) seçilirken de hayvanın rengi dikkate alınmıştır. Kaçlar, sarı rengi tercih ederken Sagay ve Beltirler boz renkli hayvanlara öncelik vermişlerdir (DDRH SARK F. 656, Inv. 1a, D. 23, fol. 1) ile *ızih*lar arasında kırmızı yanaklı, sarı kısırlaştırılmış koyunlar (*sarıg koy ızih*), siyah kulaklı, beyaz kısırlaştırılmış koyunlar (*kara naaktug ak koy ızih*) ve açık sarı yanaklı, siyah koyunlar da vardır (Butanaev 2003:

143). Adanma esnasında *koyun ızih*, *at ızih* ile aynı şekilde yıkanıp (Katanov 1907: 595, 597) kırmızı ve mavi *çalamlar*la süslenir ve bunlar, hayvanın boynuyla kuyruğunun dibine bağlanır.

V.Ya. Butanaev, Askiz Irmağı'nın kıyısında yaşayan Sagayların, kırmızı tüylü *ızih* horozlarının olduğunu ve bunların kanatlı hayvanları koruduğunu söylemiştir (Butanaev 2003: 143).

İzihlar, farklı sürelerle göre seçilmiştir Bazılarına bütün bir hayat boyunca dokunulamazken bazılarının dokunulmazlığı da belirli bir zamana kadardır (Zelenin 1936: 304). Eğer bir kurt bir *ızihı* yerse yeni, benzer bir *ızih* onun yerine geçmesi için adanır (Katanov 1907: 291). En yaygın süre, üç ila dokuz yıl arasındır (*ızih timi*). Atlar ve öküzler, üç yaşında (*tay*) adanırlar ve yedi ya da dokuz yaşına kadar *ızih* olarak kalırlar. E.K. Yakovlev'e göre altın rengi ve demir kırı atlar dokuz yaşına kadar, diğerleri ise yedi yaşına kadar kalır (Yakovlev 1900: 105). *İzih koyunlar*, bir yaşındayken adanırlar ve her üç yılda bir veya bazı nadir durumlarda her altı yılda bir değiştirilirler (Butanaev 2003: 137).

Eğer bir sahip, birden fazla *ızih* tutmaya (*tudarga*) karar verirse şu adanma sırası izlenir: önce *ızih at*, bir hafta sonra *ızih inek*. Bir *ızih koyun* ise önceki ikisinden biriyle aynı günde adanabilir (Ibid.: 145).

IZIHLAR KİME ADANIR ve ADANMA NEDENLERİ NELERDİR?

İzihların adanması çok boyutlu bir olaydır. D.K. Zelenin bu bağlamda şöyle yazmıştır: Detaylarında, *ızihlara* yönelik tutum oldukça farklıdır; hatta zaman zaman tek ve aynı topluluk arasında bile durum böyledir. *İzihlar* da amaçlarına uygun olarak birbirlerinden çok farklılaşır (Zelenin 1936: 303-304). 18. yüzyılın sonlarına doğru, ünlü Sibiryalı kaşifi G.I. Georgi, yerel halkın hayatını betimlemiş ve göçebe çobanların *ızihları*, sürüyü çeşitli zararlılardan korumak ya da onların kutsanma ve çoğalmasını sağlamak için adadığını bildirmiştir (Georgi 1799: 111-112). N.F. Katanov'un belgelerine göre Hakaslar, *ızih koyunu* "kuzuların iyiliği" için adar (Katanov 1907: 290). Sagaylar *ızihların* amacının, at sürülerinin korunması olduğuna inanmışlardır. Bu hayvanların adanmasında şaman, ruhtan "vahşi hayvanları ve hırslıların savuşturmak için güç vermesini" ister (Karatanov 1884: 19-20). P.E. Otrovskikh, bir Kaç'ın, sürüsünden bir atı kaybettiği ve şaman tarafından kendisine şunların söylendiği bir vaka bildirmiştir: "Bir *ızihın* olması iyidir. At çok uzak bir yere götürülemez." (Otrovskikh 1895: 338) D.A. Kelementz'e göre Kızıllar arasında *ızih*, sürünün yönetimi ve korunmasında tek bir değere sahiptir (Kelementz 1892: 25). N.F. Katanov, *ızihlar* hakkında Hakasların inanışlarını şu şekilde betimlemiştir: Şamanik dini geleneklerine ek olarak, hastalığı kovmak için ruhlara kurbanlar verilir ve onlara adanmış atlar, hastalığın iyileşmesine yardımcı olur (Katanov 1897: 28). Bazı hastalıklardan kaçınmak için Minusinsk Tatarları, bu hastalıklara neden olan ve onları

ortadan kaldırabilecek ruhlara atları kurban olarak adanmışlardır (Katanov 1893b: 538). 20. yüzyılda Hakaslar, *ızılı*ların adanma amaçları için aynı cevabı vermişlerdir: Sağlıklı hayvanlara sahip olmak ve aileden hiç kimsenin hastalanmaması için (DDRH SARK F. 656, Inv. 1a, D. 23, fol. 1). Buradan anlaşıldığı üzere *ızılı*ların kutsal, üremeyi sağlayıcı, kötülüğe karşı koruyucu ve iyileştirici özellikleri vardır. Bu, koruyucu ruhları, temsilcileri olarak algılanan *ızılı*larla bağlantılı dini ve normatif uygulamaları belirler. Adanmış hayvan, insan ve tüm beslenen hayvanlar ile belirli bir tanrının arasındaki iletişim aracı haline gelir. İnsanlar bu hayvana çok iyi bakar. Onun gönlünü alırlar; bir şekilde ruhu kızdırmaktan korkarlar. “Her ay, dolunayda (*ay toluzu*) sahibi, adanmış hayvan olan *ızılı* kekiğe bulayıp üstüne *araka* serper (ya da al tayga bölgesindeki fermante edilmiş arpa içkisi olan *abırtkıy* serper). Eğer bu dökme ve bulama âdeti gerçekleşmezse *ızılı*, çevresindeki temiz olmayan ruhların (*purtah*) etkileri yüzünden hastalanabilir (*pulaysıp*).” (Butanaev 2003: 145)

ızılı, yeraltı tanrısı Erlik Han’a adanabilir. Bu amaçla düzenlenen beyaz oğlak adağı ritüeli, ilkbahar ve sonbahar olmak üzere yılda iki kez yapılmıştır. Bahardaki ritüel, guguk kuşunun ilk ötüşünün duyuluşuna kadar yapılmaz. *ızılı* adanmasından önce şaman, gece boyunca “sadece *ızılı*larla ilgili bütün duaları söyleyerek” dua eder (Katanov 1907: 291).

D.K. Zelenin ve D.E. Khaitun, *ızılı*ların totemik inançlarla doğrudan ilişkisi vardır, demekle haklı görünmektedirler (Zelenin 1936; Khaitun 1959: 111-124). Dağlar, kayalar, ağaçlar, hane halkının putları (tösler), bazı hayvan türleri vb. bu totemler arasında göze çarpar. Geleneksel inanca göre onlar, kendileri ile bir kan bağı olan tapınanlarına bir koruma sağlar; onların maddi refahına katkıda bulunur, onları dünyevi hileler ve olumsuz doğüstü güçlerden korurlar. Bu inançların yansıması Hakasların, dağların koruyucu ruhlarmı (*tag eezi*), *ızılı*ların koruyucuları olarak kabul etmesi şeklinde görülür. Adanmış atlar “dağların ruhları için binicilik hayvanları olarak kullanılmıştır ve bu yüzden ‘*tag ızılı*’ dağ *ızılı*ları ya da ‘*çir ızılı*’ yer (dünya) *ızılı*ları olarak adlandırılmışlardır. Bunların dağa kurban törenlerine (*tag tayıg*) katılımları zorunludur.” (Butanaev 2003: 141)

N.F. Katanov ve E.K. Yakovlev, Hakasların dağ ve su ruhlarına siyah ya da kahverengi donlu bir atın adandığı yıllık dağ kurbanı törenlerini betimlemişlerdir. Şaman siyah bir atın üzerine oturur; bu at, dağın ruhuna adanmıştır ve şamanın yardımcıları onun arkasında, *ızılı*ın sahibinin yurdunun çevresinde üç defa, güneş yönünde atlarını sürer. Dağda *ızılı*, bir huş ağacına bağlanır ve şaman “atın üzerine inek sütü saçar”. Orada bulunan halk ağacın ve ona bağlı hayvanın etrafında üç defa döner. Şaman tahta bir kaseden atın sırtına süt döker ve nihayet kaseyi kuyruğuna yakın bir yere, hayvanın sırtına koyar. Daha sonra, dini törenin sonunu belirlemek için at serbest bırakılır (Katanov 1897: 31). Yakovlev atın adanmasını çok kısa bir şekilde şöyle tasvir etmiştir: “At bir huş ağacına bağlıdır ve şaman onu kutsayıp duaları okuduktan sonra at serbest bırakılır.” (Yakovlev 1900: 52)

Dağın koruyucu ruhuna (*tag eezine*) ilişkin şamanik şiir şu şekilde okunur: “Denizlerden ve ormanlardan gelen buğu, dağ ruhuna kurbandır. Bu ruhun dağları, kandil çiçekleri ve meyveler ile kaplıdır. Yeleleri ve kuyrukları dünyayı kucaklayan, kahverengi atlar sürer.

Kırbacı siyah su samurundan, atının sağrısı boz su samurundan olup siyah yün kıyafetler giyer. Bir uçurumda yatar. Kendisi siyah kadife kıyafetler giyer. Siyah Kamçatka kunduzu kürkünden bir başlık giyer ve altın yapraklı huş ağacının gölgesinde dinlenir.” (Katanov 1893a: 91-92)

Hakas mitolojisinde farklı hayvan donlarının kendi koruyucuları vardır. “Göçebe bir çobana göre atlar, yabancıları tanımak için bir işaret vermeye yarar. Aynı işareti kullanarak kendi şeytanlarını da tanıyabilir.” (Zelenin 1936: 298) Bu bağlamda D.E. Khaitun şöyle yazar: “Her kavmin *tag eezi*, farklı bir karmaşıklık türüne ve buna tekabül eden donda bir ata sahiptir. *Izih*’in rengi buna dayanır. Kırgız *tag eezi* kahverengidir ve aynı renkte atlar sürerler (Khaitun 1959: 121). Hakas inançlarında gümüş doru atların, kestane rengi atların (*Han Kinen*), altın sarısı atların (*Han Salig*), siyah atların (*Han Tuma*), demir kır atların (*Han Kermes*) vb. sahipleri ayırıştırılır. Genellikle şamanik dualar, ruhun yaşadığı ve dinlendiği yerleri, atların rengini, kırbaçlarının hangi materyalden yapıldığını, atına su verdiği su kaynaklarını ve aynı zamanda “tıbbi uzmanlığını” tasvir eder. Örneğin gümüş doru atların koruyucusu için “Abakan’ın yüksek yerlerindeki beyaz tepelerde yaşar. Altın yapraklı huş ağacının gölgesinde dinlenir. Beyaz bulutlar, taburesidir. Gök donlu bir tay sürer. Atası kutsal Arkay, anası kutsal gökyüzüdür (Tigir).” “Kestane rengi atların ‘Han Kinen’ iyese*, migreni tedavi eder. Dağ keçisinin ya da vahşi keçilerin etleri, bir balık ya da kandık bitkisi, ona kurban olarak sunulur. Altın sarısı atların koruyucusu ‘Han Salig’, Güney Mongolya’da yaşar. Dağ keçisi ya da vahşi keçilerin eti ve lenok balığı, ona kurban olarak sunulur. İnsanların ve hayvanların iç hastalıklarını tedavi eder. Siyah atların koruyucusu olan ‘Han Tuma’** tifoyu ya da ateşi olan hastaları tedavi eder. Dağ keçisi ya da vahşi keçilerin etleri ve lenok balığı, ona kurban olarak sunulur. Doru atların koruyucusu ‘Han Kermes’*** veremi ve diğer göğüs hastalıklarını tedavi eder. Büyükbaş hayvan ya da at eti, ona kurban olarak sunulur. Teleütleri koruyan ruh, gök-demir kır atlar sürer. Kamçısı kumda yetişen boz söğüttendir; yiyeceği donmuş tereyağ ve saf *kaşadır*.” (Katanov 1893: 113)

Hakaslar, tüm ızih koruyucu ruhlarının başının Izih Han olduğuna inanır. Onun yüksek hakimiyeti tüm renklerden adanmış atlara hükmeder. Hakas folkloruna göre Izih Han, on sekiz taskılların (dağların) ötesinde yaşar. Tören ve ayinlerde şaman yola çıkıp onun mekanına girerek onu selamlar. Onun yurdunda açılabilen kapılar ve girişler vardır. Izih Han’ın yurdunda altından bir göl, altın rengi su ve adanmış atların bağlandığı altın bir direk vardır. Han’ın oturduğu yere birisi gelirse üçlünün sağ tarafında huş ağacını görür ki buna da ızihlar bağlıdır. Orada ızihların hanı, savaşçıları ve yedi köpeğini tutar. Atlarının kırmızı ipekle sarılı dizginleri vardır. Atı genç bir kısırak olup iki yaşında ve siyahtır. (Katanov 1907: 290) Halk Izih Han’ı aşağıdaki sözlerle niteler:

Kırbacın kocakarı otundandır!

* Ulug tös, Kızıl tös, Pozrak tös (Butanaev 2003: 122-129).

** Kus tös (Ibid.).

*** Küük çağa (Ibid.).

*Atın seni hızlı nehrin karşısına geçirdiği an
Dinlenirsin!*

Sen, ey altın yapraklı huş ağacı!

Sen, kutsal atların koruyucusu (Ibid)

Izıh adanma töreni, kutsal huş ağacının yanındaki kutsal dağda düzenlenir (*pay kazın*). Mitolojiden bilindiği üzere bu nesnelere, insan dünyası ile ruhlar dünyasının arasındaki bağları temsil eder (Myfy... 1997: 311). Hakasların mitolojik bilinçlerinde bu tarz arabulucu işlevler dağların, ağaçların ve *ızıh*ların imgelemesini birleştirir. Hemen hemen tüm halka açık dualar ve tanrılara yakarışlar esnasında bu üç öge, tek bir dinsel tören tesisini oluşturmaktadır. Hakaslar evde bir dinsel tören gerçekleştirdiğinde bile bu kurallara uymaya çalışmıştır. Örneğin, yurttan bir huş ağacı kurulumu ve buna *ızıh*ları süslemek için kullanılan aynı renklerdeki *çalama* adı verilen kurdeleler bağlanır. Ağaç daha sonra ormanda “hiçbir insanın ayak basamayacağı” bir yere götürülüp bırakılır. Bazı durumlarda huş ağacının evin çatısına kurulduğu da olur (Katanov 1897: 55; 1907: 594-595).

İlgili gelenek, inanç ve uygulamalar, Hakas mitolojik ve dinsel tören geleneklerinde önemli bir yere sahiptir. Ateş, kalp iyisi olarak kutsanır. O, hayat döngüsü ile ilgili tüm dinsel törenlerde, aile ve yerleşmeyi içeren tüm halka açık dinsel törenlerde ve takvim kutlamalarında önemli bir yere sahiptir (Burnakov 2006: 52-66). *Izıh*, doğal olarak, ateşle ilgili dinsel tören tesisine de dahildir. Hakaslar, ateş iyisine doru bir at adar ve bu şekilde onun insanları ve hayvan sürülerini felaketlerden uzak tuttuğuna inanırlar. Bu kurban her üç yılda (bazı durumlarda ise her yedi yılda) bir kestane rengi kısrak şeklinde, “aileyi baş ve göz ağrısından korumak” için adanır (Katanov 1897: 35, 49; 1893b: 538; Yakovlev 1900: 103-104). 1897 tarihli raporunda Katanov, bir doru atın ateş ruhuna Sagaylar tarafından adanmasını tasvir etmiştir. Dinsel tören, aynı ruha bir koçun da adanması ve bir şamanın, bir çocuğun iyileşmesi için dua etmesiyle çakışır. Katanov’un söylediğine göre “ateş iyisi”ne ek olarak kadın şaman, insanların öksürmesine neden olan su ve dağ ruhlarını da çağırır. Ateşin ruhuna, aşağıdaki sözlerle hitap edilir:

Sen, ateş, benim annemsin, otuz dişi olan,

Sen benim kayınvalidemsin, kırk dişi olan!

Sen yavrulamamış kestane rengi bir kısraka binersin,

(Senin elbiseni) kırmızı kurdelelerle süsleriz (Katanov 1907: 547)

Demir kırık renkli ızıhlar suyun ruhuna (sug eezi) adanmışlardır. “Suyun koruyucusunun”, siyah kafalara (hara pas) yani insanlara yardım sunduğuna ve otlayanları (hadargan) yani hayvan sürüsünü koruduğuna inanılmıştır (Katanov 1893a: 91).

Adaklık görevi gören *ızıhlar*, ailenin ve boyun evsel koruyucuları olan *tösler* ile doğrudan bir bağa sahiptir ve bunların somutlaştırılmış bir tasviri, her Hakas yurdunda

mevcuttur. D.K. Zelenin, bir *ızılı at*ının bütün Minusinsk putlarına inanışta ve özellikle Sagay putlarına (töslar) inanışta hemen hemen temel bir nitelik olarak kabul edildiğini belirtmiştir (Zelenin 1936: 00). E.K. Yakovlev, Sagay *Tuma tösu* de içeren özel *ızılı töslar*lerinden bahsetmiştir: “*Tuma töslar*, bir keklığın yedi kuyruk tüyü yirmi beş santim uzunluğunda bükülmüş bir iplik üzerinde boncuklarla dizilmiştir. Bu, diğer *ızılı töslar*in yanına yerleştirilmiştir.” (Yakovlev 1900: 52) D.A. Klementz’e göre Kızıllar arasında, kendi sürüsünde *ızılı* olan bir sahip, kendi yurdunun (evinin) ön köşesine *ızılı töslar* yerleştirir. *ızılı töslar*, mavi ve beyaz renkte iki etiketi olan çatallaşmış sopa formunu alır; bu renkler adanmış atın yelesine de örülür (Klementz 1892: 33).

*Töslar*in insanlara yardım ettiğine ve hane halkını koruduğuna inanılır. *Töslar*, hayvanlar ya da insanlar arasında bir hastalık olduğunda ikisine de eşit şekilde yardım eder. Eğer insanlar kendi görevlerini dua ederek yerine getirmede ve ruhları beslemede başarısız olurlarsa *töslar*in de ruhlara, doğal nesnelere ve öğelerin koruyucularına benzer şekilde, hastalıklara neden olabileceğine inanılmıştır (Burnakov 2006: 83). Hakasların mitolojik bilinçlerinde ruhlar, antropomorfik (insan biçiminde, insana benzer) hale gelmiştir. Doğüstü güçler, genelde insanların sahip olduğu, aynı ihtiyaçlara doğuştan sahiptir. *ızılı töslar*in kurban olarak hizmet ettiğine, bu şekilde, şeytanî kötü ruhlardan yürüyemeyeceğine, zira şimdi her çobanın yaklaşık yarım millik bir uzaklığı yürümek için onu kendi saygınlığının altında kabul edeceğine inanılmıştır (Zelenin 1936: 324). Katanov, Tuva’da bu konu üzerine ilgili çekici bilgiler kaydetmiştir. *Tuvalar* arasında göz hastalıkları çok hızlı bir şekilde yayıldığında onlar bu durumu beyaz Tubalı bir erkeğin göçebe ruhunun içlerine gelmesi ile açıklamıştır. Yerel halk şeytanın gelişinin, *Tuvalar*ın *töslar* olması arzusu ile geliştiğine inanmıştır. Şeytan onların arasına yerleştiğinde bir *ızılı* için ihtiyaç hissetmişler, bu nedenle “yılana benzer sırtlı” yani sırtında siyah çizgiler bulunan, kestane ve gümüş doru renkli bir at, ruha adanmıştır. Bu kurban adandığında *Tuvalar*ın gözlerinin ağrımadığı, göz hastalıklarına yakalanmadıkları anlatılır (Katanov 1907: 501).

*ızılı*ların *töslar*in adanmasının yanı sıra, genellikle bir *lekan** da aynı ruh için ayarlanmıştır. Çobanların inanışlarına göre, bunların ikisinin görevi aşağı yukarı aynıdır. Bu çiçek tarlasının varlığını ve insan evinde ruhun diğer günlük uygun koşullarını sağlamak içindir ki buna *ızılı*ın kendi ruhu da dahildir (Zelenin 1936: 323). Hakaslar arasında, hemen hemen her *tös*ün bir at ya da koç şeklinde kendi *ızılı*ı vardır. Seçilen hayvanların renkleriyle birlikte *çalamaların* renklerine de büyük önem verilmiştir (Katanov 1907: 566-574; Klementz 1892: 25; Yakovlev 1900: 50-53). Adama töreninde kurban edilen atın taşıma görevi, atın adandığı *töslar*in kendi sırtına konulmasıyla anlatılmıştır. Örneğin siyah *ızılı* adanması esnasında “*kus töslar*’ putu (Kaçlar arasında) ya da *tuma töslar*’ (Sagaylar arasında) atın sırtına yerleştirilmiştir. (Butanaev 2003: 142) Bu görüşler, dinsel bir uygulamaya tekabül eder: “Seyahat ederken Sibiryalı halkı çoğunlukla, kendi

* *Lekan*, ruhun cisimleştirilmiş halidir; örneğin bir bebek şeklinde.

putlarının lekanlarını* *ızılıh*ların üstünde taşımıştır.” (Zelenin 1936: 298)

İsimleri sayılan *tösler* ünlüdür: *Tileg*, *Çalbak*, *Kinen*, *Hozan*, *Kus* (kuşların koruyucusu), *İlgerge* (*İskerke*) (Teleütlerin koruyucusu), *As töslər* (göz hastalığına neden olan *tösler*) vb. Hakaslar, *Tileg*'in gümüş doru bir at sürüp hasta buzağı ve koyunları iyileştirdiğine inanmıştır. Üç insan figürü ile temsil edilen *Çalbak*'ın kestane rengi bir kısrağ sürerek hasta insanlara ve hayvanlara yardım ettiğine; *Kinen*'in kestane rengi bir kısrağa binerek hayvanlara ve avcılara yardım ettiğine; *Hozan*'ın altın sarısı renkli bir atı olduğuna inanmışlardır (Katanov 1907: 596). *İzih* Sagaylar arasında beyaz, lekesiz bir koyundan; Kızıllar arasında ise bir inekten ibarettir (Klementz 1892: 30). *Kus*'un, kürek kemiğinin üst kısmındaki ağırları rahatlattığına, mat siyah bir ata bindiğine ve siyah keklik yediğine, atının da *Subur* dağında otlayıp Süt Gölü'nden içtiğine inanılmıştır (Katanov 1893: 91). *İlgerge* (*İlkerke*)**'ye ise sarı kulaklı ve sarı yanaklı beyaz bir kuzu (ya da sarı kafalı bir koç) adanmıştır. Bu kuzu, adanmış atla aynı yöntemle yıkanır. Şamanın yokluğunda bir kadın, dumanı onun üstünde yakabilir. O, ensesine ve kuyruğunun dibine bağlanmış kırmızı ve mavi *çalama* kurdeleleri ile süslenmiştir. Hakaslar, *İlgerge*'nin kulak, göz, diş ve kollardaki ağırlara iyi geldiğine inanmışlardır. *İlgerge*'den bahseden bir Kaç şamanı şöyle demiştir: “İnsanlara ve hayvanlara karşı nazik olun.” (Katanov 1907: 594). Butanaev'e göre bir *ızih* koyun, siyah kulaklı beyaz koyunlardan (*hara naaktug ak koy ızih*) da seçilebildiği gibi renklerinin kutsal beyaz dağ tavşanına benzediğine inanılır. Bu yüzden onun putu, aynı zamanda *Hozan töslər* - “*dağ tavşanı töslər*” olarak bilinir (Butanaev 2003: 143). Teleütlerin koruyucusunu temsil eden *tös*lere, şu sözlerle hitap edilir: “Kuznetsk şehriden, gümüş doru bir atın üzerinde öğle vakti buraya geldiniz.” (Katanov 1907: 574) Hakasların inançlarına göre, insanları ve evcil hayvanları koruyan ve gözdeki hastalıkları iyileştiren *As töslər****, “beyaz ve gümüş doru bir at sürer ve sırtı da bir yılan gibi kıvrılır”. *As töslər* “Çin diyarında yaşar ve kırmızı tütün içer. Pipo ve üzengileri, sarı pirinçten yapılmıştır. Elbisesinin kenarları siyah brokardan (sırmalı kumaştan) yapılmıştır. Kendisini siyah pamuklu kumaşla yelpazeler.” (Katanov 1893: 91). *Tös*lerin göz hastalıklarına neden olduğu ve dolayısıyla onları iyileştirdiğine; dizginleri kırmızı ipekten, kan kestane rengi bir ata bindiklerine inanılır (Katanov 1907: 568).

Açıkça, bir hastalığın iyileştirilmesi için bir *ızılıh*ın adanması, Hakaslar arasında yaygın bir uygulama olmuştur. Bazı durumlarda hayvan, hastalığın tedavisinin ancak ona bağlı olduğuna inanılan, belirli bir doğaüstü varlığa adanır. P.E. Ostrovskikh, davulsuz dua eden bir Kaç şamanının gözlemlerini kaydetmiştir. Bu şamana göre, hastadan çıkarılan ruhlar, hayvanlara geçmektedir (Ostrovskikh 1895: 344). Bu bağlamda D.K. Zelenin'in varsayımı olan *ızılıh*ın “kötü ruhlar için bir bellek” olması, mantıklı durmaktadır (Zelenin 1936: 289). Hayvanlar ve insan nüfusu arasında yüksek ölüm oranları

* Ruhların yuvaları (kapları)

** V.Ya. Butanaev'in yorumuna göre *İlgerge* (*İskerke*), *Hozan*'ın diğer ismidir (Butanaev 2003: 143). Ancak N.F. Katanov ikisini ayırır (Katanov 1907: 568-570, 574, 576-577, 594-596).

*** *As töslər* kavramı N.F. Katanov tarafından “ekmek mahsulünün koruyucusu” olarak çevrilmesine rağmen V.Ya. Butanaev “Az insanların *tös*leri” şeklinde çevirmeyi uygun bulmuştur (2003: 14).

olduğu durumlarda ve benzer şekilde, romatizma ve göz hastalıklarından kurtulmak için, Hakaslar her zaman gümüş doru renkte bir at adanmışlardır. Bu durumda, belirli bir kavmin rengine tekabül eden bir *ızih* seçilmek zorunda değildir (Yakovlev 1900: 104). *ızih*ların, adandıkları ruhların bir temsilcisi olarak kabul edildiği aşikârdır. Bu durum, bizim bilgi aldığımız kaynak kişilerin açıklamalarıyla da doğrulanmıştır: “İnsanların dediğine göre, *ızih koy* (ızih koyun) diş, göz ve kulak ağrıları için iyi gelmektedir,” (YSA, G.N. Topoeva, Askiz Köyü, 29.09.2000).

Çiftlik hayvancılığı inanişında *tös*lerin belli bir özelliği olmuştur. Bazıları yurdun içerisinde değil dışında konumlanmıştır. Hatta bireysel *tös*ler, örneğin Kus, Tileg, İlgerge ve diğerleri, sığır barınaklarının çitlerine ve bozkır (step) meralarına yerleştirilmiştir (Yakovlev 1900: 109). Beltirlerin bazı gruplarında *ızih tayıg*, sahibin bahçesinde gerçekleştirilmiştir. “*ızih*, gösterişli bir at çulu ile örtülü ve *çalama* ile süslenmiş şekilde bir çite bağlanır; şaman evde, üç gün boyunca dua eder. Zaman zaman bu şaman bahçeye gidip *ızihı* kekik ile tütsüler (Hakasçada *irben*), üzerine *araka* serper ve özellikle un birası saçar” (Khaitun 1959: 120). Görüldüğü üzere boy yapısının değişmesi, *ızih*ların boyun kutsal nesnesi olması gibi önemli bir durumdan, bireysel hane halklarının refahından “sorumlu” bir aile varlığına dönüşmesine (düşmesine) neden olmuştur.

Hayvanlar arasında hastalık olma durumunda, Hakaslar şunları yapmıştır: “Unu mayalayıp daha önce hiçbir şekilde kullanılmamış olan saf suyu mayalanmış hamurun içine dökerler. Şaman kutsal töreni (duayı) idare eder. Eline kepeçeye benzer bir şey alır ve hamur mayasını etrafa saçarak döker. Daha sonra, kalan mayadan *araka* yapılır; şaman *ızihı irben* ile tütsüler, saat yönünde ve tam tersi yönde yürüyerek hastadan ruhları nidalar ve sihirlerle çıkarır. Bütün bu uygulama ve pratikler, büyükbaş hayvan nerede tutuluyorsa orada gerçekleştirilir (DDRH SARK F. 656, Inv. 1a, D. 23, fol. 2).

Kutsal bir nesne olarak *ızih at*, *terik* ya da kehanet sürecine katılmıştır. Genellikle bu, *ızih* adama törenleri esnasında meydana gelir. *ızih*, kutsal huş ağacının (*pay kazın*) çevresinde üç kere saat yönünde yürütülür. *Tös*ler ve süt (ya da şarap) ile dolu bir kase, bir kaşıkla beraber atın sırtına konur. *ızih* hareket ederken bu eşyalar da yere düşer. Belli bir zaman süresince bu eşyalar atın sırtında kalırsa bunun iyiye işaret olduğuna inanılır. Eğer kase altı aşağı ve *tös*ler başı yukarı şekilde düşerse bu *ızih*ın, ruhların hoşuna gittiği ve akabinde onları teskin edeceği şeklinde yorumlanır. Bu durumda, kutsal törene katılanlar mutlu bir şekilde “*ak tösrık*” - “ak/iyi kader” diye bağırır.” Atın üç defa kişnemesi de iyi bir işaret olarak kabul edilir. Eğer kase altı yukarı ve *tös*ler baş aşağı düşerse bu “*kara tösrık*” - “kara (kötü) kader” şeklinde yorumlanır ve bu durum kötü bir alamet olarak kabul edilir. Bu durumda kehanet üç defa tekrar edilir. Bu üç denemede de sonuç “başarısız” olursa o zaman *ızih* bir diğeri ile değiştirilir (Butanaev 2003: 148; Yakovlev 1900: 105-106).

Bir hayvanın belirli bir tanrıya adanması, doğal çevre ve onun “görünmez sakinleri” ile ilişkili bir dizi zorunluluk gerektirir. Kaç ve Sagay boylarına mensup olanlar, bir huş ağacını kesmeyi ya da bozmayı (mahvetmeyi) bir suç olarak görmüştür. ... *tayıg* bittik-

ten sonra huş ağacı, iyi bir toprağa yeniden dikilmek zorundadır; böylece onun büyüme-ye devam etmesi sağlanır (Khaitun 1959: 120).

*Izih*n temel özelliği, dokunulmazlığı ve özgürlüğüdür. Hayvanın serbest bırakılması, dokunulmazlığının bir göstergesidir. 19. yüzyılda Ural Valisi A.P. Stepanov konu hakkında şunları yazmıştır: “Hakaslar, kendi dini usullerine göre kurban törenlerini kutlamak için belli bir zamanda buluştukları tepe ve koruları kutsamıştır. Bir din adamı olmadan, bazı yaşlılarının yardımıyla da koyunlarını kurban olarak keserler. Tüm ulusun en güzel beyaz atının seçildiği yıllık bir bayram kutlarlar: At kutsal bir alana götürülür, sonra dizginleri çözümlenerek serbest bırakılır. Bundan sonra kimsenin ona dokunma izni yoktur. At özgürce başıboş dolaşır, istediği sürüye katılır.” (Stepanov 1997: 163-164) Sadece *izih*a vurmak ya da onu dövmek değil, dışarıdakiler için ona dokunmak dahi yasaktır: “Eğer bir yabancı, kutsanmış bir atın üzerine oturursa onun hasta olacağına inanılır. Kutsal bir atın eyeri, eyer altındaki keçesi ve dizginleri çıkartılamaz ve başka bir atta kullanılamaz.” (Katanov 1907: 290-291) *Izih* çalışma atı olarak kullanmak da yasaktır. Daha sonraları, kültürel ve sosyal değişimler yüzünden bu kural, bazı sahipler tarafından daha az katı bir şekilde uygulanmıştır. Tarihi kayıtlar bu duruma işaret eder: “İnsanlar *izih*ı kullanarak çalışamaz. Ancak bir kişinin başka hayvanı yoksa o zaman onu mecbur kaldığı için ancak kullanabilir. Bu izin çok sonraları ortaya çıkmıştır.” (DDRH SARK F. 656, Inv. 1a, D. 23, fol. 2)

Sahibi, adanmış bir atı binmek için kullanabilir; ancak bu durumda, *izih*n ayrı bir yerde tutulan ve her seferinde atın üzerine konulmadan yakılmış kekik dumanı ile “temizlenen” özel bir koşum takımı olur (Khaitun 1959: 120). Bir kadın için, bir *izih* ata yaklaşmak hatta dizginlerine dokunmak bile kesinlikle yasaktır (Katanov 1897: 28; 1907: 216). Bu yasaklama büyük olasılıkla kadının fizyolojik niteliklerinden kaynaklanan kirliliğine/saf olmamasına ilişkin geleneksel algıdan ve aynı zamanda kadının “yabancı bir varlık” olması algısından kaynaklanmıştır. Butanaev’e göre bu konuda istisna yalnızca dokuz oğlan doğurmuş kadına verilmiştir (Butanaev 2003: 142).

Izih öldüğünde, yıldırımın neden olduğu ölümler de dahil olmak üzere, hayvanın derisi, kafası, kolları ve ayakları ormandaki bir karaçama asılır; böylelikle leş, özel yapılmış bir düzeneğe yerleştirilmek suretiyle kurtların ve köpeklerin saldırısından korunmuş olur (Katanov 1897: 39-40; Butanaev 2003: 144).

Daha önce söylendiği gibi Hakaslar, eski *izih*ı aynı renkten yeni bir *izih* ile değiştirebilir. Bu durumda, *izih çulırğa* (kutsallığın geri çekilmesi) şeklinde adlandırılan bir törenin gerçekleştirilmesi gerekir. *Izih* kutsal bir yere (makama) bağlanır, kurbanlık bir koyun öldürülür ve kemikleri eklemelerinden ayrılır. Et büyük bir kazana konulur, kaynatılır ve bir *tipsinin* (tepsinin/masanın) üzerine konur. Tören esnasında merasimin başı (*purkan algısçıl*) *Izih Han*’a başvurarak ondan kurbanlık hayvanın ruhu ‘*izih çulazi*’ni geri alır. Hayvan, kekik (*irben*) çayı ile yıkanır ve sonra ondan, kutsal *çalama* kurdeleleri çıkarılır. Hayvanı satmaya ya da eti için kesmeye müsaade edilir. E.K. Yakovlev’e göre, *Kaç*, *Kırgız* ve *Purut*’un temsilcileri, satış durumu hakkında şu notu düşmüşlerdir: Daha

önce *ızılı* olan bir at uzun yaşayamaz. Şişer ve hasta olur; bu yüzden onu elden çıkarmaya çalışırlar (Yakovlev 1900: 105).

SOVYET DÖNEMİNDE İZİHLAR

Sovyet sisteminin kurulması ve ateist ideolojinin kabul edilmesiyle birlikte yetkililer Şamanizmi baskı altında tutmaya başlamışlardır. Komünist Parti yetkilileri, bu etnik ve kültürel olayın arkasında bir “sınıf doğası” olduğunu tespit etmiştir. Bu yüzden Sovyet döneminde *ızılı*lar da tehdit altına girmiştir. Ateist propagandacılar göre, Şamanizmin sınıf doğası, *kulakların* tasfiyesi esnasında bir sosyal sınıf olarak açıkça ortaya çıkmıştır. Her yerde, büyüden küçüğe tüm şamanlar, *ızılı*ların ‘kutsal’ dokunulmazlığını savunmuştur. Kulaklardan *ızılı*ların alınması, onların sosyalleştirilmesi (halka verilmesi), diğer çiftçiler arasında kullanılması ve *ızılı*ların kutsal saflıklarına sözde saygısızlık edilmesi vb. hallerde inananları, kara güçlerin cezasıyla tehdit etmişlerdir. Bu durum, kulakların ‘kutsal’ özel mülklerinin doğrudan kendileri tarafından korunduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu, yok olan zengin sınıfının menfaatlerinin açıkça korunmasıdır. Bu şekilde şamanlar, kendi anti ulusal duruşlarını açığa çıkarmış ve kendilerinin yeni kolektif çiftliklerin coşkulu karşıtları olduklarını göstermişlerdir. Bu farklı şekilde olamaz; çok iyi bilindiği üzere, Sovyet sisteminin anlayışına göre her şaman bir parazit, bir menfaatçi ve bir kulaktır. Sovyet halkının, şamanların davranışını yargılaması ve onların en rahatsız edici olanlarına ortak çiftlikler aleyhine verdikleri açıklamalar için ağır cezalar vermesi normaldir.” denilmiştir.*

Sovyet yetkilileri, adanmış hayvanlar inancını, ulusal ekonominin yeni biçimlerinin oluşturulması için bir tehdit olarak algılamışlardır. En çok da *ızılı*ların dokunulmaz kabul edilmesinden ve çok az kullanılmasından rahatsız olmuşlardır: “Bir hayvanın kutsanmasının / adanmasının olumsuz etkileri şunlardır: Öncelikle hayvan sürüsünün bir bölümü (atlar, sığırlar), eğer biri bunu diyebilirse bir dizi yıl boyunca kutsallık statüsü verilerek ‘atıl’ kalmakta ve bu, özellikle hasat zamanında, az hayvanı olan aileler üzerinde büyük etki bırakmaktadır. İkinci olarak, hastalığı kovmak amacıyla bir hayvan adamak için bir şaman çağrıldığında şamana cömert bir ödeme yapılması gerekmektedir. Tüm bu durumlarda, şamanlar son derece açgözlü olduklarını göstermişler ve tören, *çalama* ve hatta kekik için dahi bir ücret istemişlerdir. Fakir bir insan için, *ızılı*nın varlığı ekonomik olarak büyük bir yük haline gelmiştir. Son olarak, en zarar verici şey, diğer dinlerde olduğu gibi Hakaslar da kendi inançlarına göre, hasta hayvanlarının tedavisinde, şifalı otlar ve merhemlerden ziyade tanrılar, ruhlar ve şamanlardan medet ummuşlardır.” (DDRH SARK F. 656, Inv. 1a, D. 23, fol. 3-4)

Komünist ideolojisinin savunucuları, Şamanizme karşı başlattıkları savaşı sürdürmek ve sonuçlandırmak için bilim ve teknolojinin modern kazanımlarını kullanmışlardır. Zirai yönetimin yeni biçimleri, tarımın gelişmiş teknikleri, hayvan üretimi, veterinerlik hizmetleri ve kültürel gelişimin etkin örneklerini kullanarak Komünizmin kurucuları,

* Şamanizm Hakkında. El yazması. Archives of L.R. Kyzlasov National Museum of Regional Studies, fol. 11.

kendi genel ve ideolojik üstünlüklerini “Şamanistik batıl inançların” üstünde sergilemişlerdir ki kendi görüşlerine göre bu inançlar, toplumun gelişmesine engel olmuştur. “Daha önceleri Hakaslar, doğa güçleri karşısında güçsüz kalmıştır ve sayısız *tayıg* kurban ederek kendilerini doğal felaketlerden korumaya çalışmışlardır. Örneğin ‘*Tigir tayıg*’, gökyüzüne yağmuru hatırlatmak için yapılan kurbandır; ‘*Kazın tayıg*’ bir huş ağacına, tarlalardaki saman ve otlakların verimli hasadını garanti etmek için yapılan kurbandır ve benzer bir dizi *tayıg* mevcuttur. Şimdi bu *tayıglar* telafi edilemez bir şekilde ortadan kaybolmuş durumdadır. Sovyet Hakasya’nın işçi sınıfı, doğa güçleri, özellikle de kuraklık karşısında artık güçsüz değildir. Kuraklık ile, şamanistik kurban törenleri yardımıyla değil, daha ziyade Sovyet tarımsal biyolojisinin yardımıyla savaşılmaktadır. Tarlaların sulanması ve suların bentler ile kapatılması için birçok kanal yapılmıştır; kar toplama ve bahardaki ekim öncesi sulama düzenlenmiştir; tarlalar doğal gübreler, küller ve kimyasal gübreler ile gübrelenmiştir; doğru mahsul rotasyonu organize edilmiştir vb.”*

Kolektif ve devlet çiftlikleri propagandacıları konuşmalarında, Hakas Şamanistlerinin hayatının tamamen doğal çevreye bağımlı olduğunu vurgulamış ve aynı zamanda, çoğunlukla yaygın tarım metotlarının tutucu olduğunu ve etkin olmadığını belirtmişlerdir. Bunun sonucunda “doğa ile uyum içinde yaşama” ideolojisine karşıt olarak “doğa ile savaşıma” ihtiyacı uygulamaya konulmuş, bilimsel temelli daha etkin teknoloji ve yönetim metotları uygulanarak Sovyet halkı, “doğanın güçlerini” yenmeye çağırılmıştır.

Sovyet döneminde *ızih* inancı ve uygulamalarının yasaklanmasına rağmen tayga altı köylerde *koyun ızihlar* hala bulunabilmektedir. Eski Hakas halkı, hayvan adama uygulamasının kaybolmasından yakınmasını *ızih çurtı talalpardı* (Izih yurdu yok edildi.) gibi sözlerle ifade etmiştir. Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere kutsanmış hayvanlar (*ızihlar*) ibadetiyle ilişkili hayat tarzı yok edilmiştir (Butanaev 2003: 148).

SONUÇ

Yukarıda tartışılan konu, Hakaslar arasında *ızihlar*ın adanmasının çoğunlukla hayvan yetiştiriciliği ile ilişkili olduğunu önermektedir. Her boy kendi *ızihlarına* sahiptir ve bu hayvanlar kendilerine duyulan saygı nedeniyle sürünün geri kalanından ayrı bir yere sahiptir. *Izihlara* yüklenmiş önem; üst, orta ve alt dünyaya atanmış, tapınılacak tanrılar ile ilişkili mitolojik ve dini tesise, onların da dahil edilmesine katkıda bulunmuştur. Bu inanış, geniş bir ideolojik içeriğe sahiptir: *Izih* olarak seçilmiş at, halk ile doğaüstü varlıklar arasında bir arabulucu olmakla birlikte aynı zamanda insana hastalık bulaştıran ruha karşılık hasta bir insanın ruhu için bir takas olarak hizmet eder. Bunların yanında *ızihın*, yardımseverlik, kötülüğe karşı koruyuculuk, iyileştiricilik ve diğer tüm görevleri de yerine getirdiğine inanılmıştır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde sosyal ve kültürel değişimler, Hakasların kabile yapısında çok fazla değişime neden olmuş ve *ızihlar*, artan bir şekilde bir aile ve kavim değeri benimser hale gelmiştir. Bu değişikliklere rağmen, ithaf edilen dini inanışın temel fikri aynı kalmıştır. Adanan hayvan; tanrılara, koruyucu

* Şamanizm Hakkında. El yazması. Archives of L.R. Kyzlasov National Museum of Regional Studies, fol. 16.

ruhlara, *töslere* vb. yaşayan bir kurban olarak görülmüştür. *Izıtlar*, birey ile doğüstü güçler arasında kutsanmış bir ilişki sağlayan arabuluculardır. Bu ilişkinin amacı, doğa ve insan dünyası arasında bir denge durumu elde etmektir ki bunun iyi ve başarılı bir hayatın yaratılmasına katkıda bulunacağına inanılır. Bu inanış, kutsal hayvanlarla ilişkili kavramların çevresel odağını göstermektedir. Sovyet döneminde, Şamanizmin bir göstergesi olarak *ızıt* inanışı, resmi ateist ideoloji ile uyuşmamış ve iktisadi yönetimin yeni biçimlerinin arkasındaki ilkelerle çatışmıştır. Bu dönemde *ızıt* inanışı yasaklanmış ve sonuç olarak da günlük hayattan tamamen kaybolmuştur.

KAYNAKLAR

- Burnakov V.A. Dukhi Srednego Mira v Traditsionnom Mirovozzrenii Khakasov. Novosibirsk: Izd. IAE SO RAN. 2006.
- Butanaev V.Ya. Khakassko-Russkii İstoriko-Etnograficheskii Slovar. Abakan: Khakasiya. 1999.
- Butanaev V.Ya. Burkhanizm Tyurkov Sayano-Altaya. Abakan: Izd. Khakas. Gos. Univ. 2003.
- Drevnetyurkskii Slovar. Moscow: Nauka. 1969.
- Dyrenkova N.P. Shorskii Folklor. Moscow, Leningrad: Izd. AN SSSR. 1940.
- Georgi I.G. Opisanie Vsekh v Rossiyskom Gosudarstve Obitayuschikh Narodov. St. Petersburg. 1799.
- Karatanov I. Cherty Vneshnego Byta Kachinskikh Tatar. *Izvestiya IRGO*, Vol. 20, İss. 6, 1884, 6-33.
- Katanov N.F. Pisma N.F. Katanova iz Sibiri i Vostochnogo Turkestana. St. Petersburg. 1893a.
- Katanov N.F. Sredi Tyurkskikh Plemen. *Izvestiya IRGO*, Vol. 29, 1893b, 520-550.
- Katanov N.F. Otchet o Poezdke, Sovershennoi s 15 Maya po 1 Sentyabrya 1896 G. V Minusinskii Okrug Eniseiskoi Gubernii. Kazan: [Tip. Imper. Kazanskogo Univ.]. 1897.
- Katanov N.F. Narechiya Uryankhaitsev (Soiotov), Abakanskikh Tatar i Karagasov. St. Petersburg. (Obraztsy Narodnoi Literatury Tyurkskikh Plemen; Pt. 19). 1907.
- Khaitun D.E. Perezhitki Totemizma u Khakasov. *Trudy Tadzhijskogo Gos. Univ. İm. V.I. Lenina*, Vol. 27: Ser. İstor. Nauk, İss. 1, 1959, 111-124.
- Klementz D. A. Zametka o Tyusyakh. *Izvestiya VSORGO* (Irkutsk), Vol. 23, No. 4/5, 1892, 20-35.
- Mify Narodov Mira. Vol. 1. Moscow: Bolshaya Rossiiskaya Entsiklopediya. 1997.
- Ostrovskikh P.E. Etnograficheskiye Zametki o Tyurkakh Minusinskogo Kraya. *Zhivaya Starina*, İss. 3/4, 1895, 297-348.
- Pallas P.S. Puteshestviye po Raznym Mestam Rossiiskogo Gosudarstva, Bk.2, Pt. 2. St. Petersburg: Imp. Akademiya Nauk. 1786.

- Potapov L.P. Kon v Verovaniyakh i Epose Narodov Sayano-Altaya. In *Folklor i Etnografiya*. Leningrad: Nauka, 1977, 165–80.
- Potapov L.P. Altaiskii Shamanizm. Leningrad: Nauka. 1991.
- Sevortyan E.V. Etimologicheskii Slovar Tyurkskikh Yazykov. Moscow: Nauka. 1974.
- Stepanov A.P. Eniseiskaya Guberniya. Krasnoyarsk: Gornitsa. 1997.
- Traditsionnoe Mirovozzrenie Tyurkov Yuzhnoi Sibiri: Prostranstvo i Vremya. Veshchnyi Mir. Novosibirsk: Nauka. 1988.
- Verbitsky V. Slovar Altaiskogo i Aladagskogo Narechii Tyurkskogo Yazyka. Gorno-Altaysk: Akh Chechek. 2005.
- Yakovlev E.K. Etnograficheskii Obzor Inorodcheskogo Naseleniya Doliny Yuzhnogo Eniseya. Minusinsk: [Tip. V.I. Kornakova]. 1900.
- Zelenin D.K. Kult Ongonov v Sibiri. Moscow: Izd. AN SSSR. 1936.

Öz

GELENEKSEL HAKAS İNANÇLARI BAĞLAMINDA İZİH

Tarih boyunca bütün toplumlarda kurban, insanın tanrıya yakınlaşmak için veya onunla bir şekilde iletişime geçmek için tercih ettiği yollardan biri olmuştur. Kurbanı dair uygulamalar toplumdan topluma değişse de öz olarak aynı kalmıştır. Türklerin Müslüman olmadan önceki kurban anlayışı ve uygulaması *ıdık/ızih* ile karşılanmıştır. Bu uygulama Sibiryada meskun, Müslüman olmayan ve eski Türk inancını kısmen devam ettirmekte olan Sibiryalı Türkleri tarafından son zamanlara kadar devam ettirilmiştir. İzih kurbanının bireysel olduğu kadar, toplumsal yanları da vardır. Aynı zamanda her kurbanda olduğu gibi ızih kurbanının ekonomik boyutu da incelenmeye değer niteliktedir. Bu açıdan bakıldığında, adı geçen kurban uygulamasının son örneklerinin SSCB’de yapılmış olması, kurbanın tamamen ortadan kalkmasını hızlandıran etkenlerden biri olmuştur. Özelde Hakas Türkleri, genelde ise Sibiryalı Türklerinin inanç sistemlerinde kurbanın ortadan kalkması, onların geleneksel inanç sistemlerini de (olumsuz anlamda) büyük ölçüde etkilemiştir. Çünkü ızihla ilgili uygulama ve ritüeller inancın değişik boyutlarını da içermiş, o ortadan kalkınca içerdiği inanca ait diğer unsurlar da yok olmuştur. Bu makale, Hakas Türklerinin tanrı ve ruhlarına adanmış hayvanlar olan ızihlarla ilgili Hakas inançları ve dini törenleri üzerinde durmaktadır. Araştırma; arşivlenmiş belgeler, saha belgeleri ve yayınlanmış verilere dayandırılmıştır. Yazar, bu inanç ve uygulamaların, hangi yollarla aile ve kavim yapılarına, anlambilimlerine ve işlevlerine bağlı olduğu üzerinde durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adanmış hayvan, ritüel, Şamanizm, tös, kabile, ruh, totem

ABSTRACT

THE YZYKH IN THE CONTEXT OF TRADITIONAL KHAKASSIAN BELIEFS

Throughout history in all societies, sacrifice has been one of the man's preferred ways to get closer to God or to communicate with him. Even though the practices on the sacrifice vary from society to society, they have basically remained the same. The Turks' sense and practice of sacrifice before being a Muslim correspond to *ıdık/ızıh*. In Siberia, this practice has been continued until recently by non-Muslim Siberian Turks who partly continuing old Turkish beliefs. *ızıh* sacrifice has individual aspects as well as social aspects. At the same time, the economic dimension of *ızıh* sacrifice is worth to be examined as it happens in every sacrifice. When considered from this point of view, the latest examples of the above-mentioned practices of sacrifice performed in the USSR have been one of the accelerating factors of complete disappearance. In the belief systems of specifically Khakass Turks and generally Siberian Turks, the disappearance of the sacrifice has greatly affected (in negative sense) their traditional belief systems. Because the practices and rituals about *ızıh* have included the different dimensions of belief, and its disappearance has caused the disappearance of the other elements that belong to this belief. This article focuses on Khakass beliefs about *ızıh*s which are dedicated animals to Khakass Turks' gods and spirits, and religious ceremonies. This research is based on archived documents, field documents and published data. The author dwells on in what ways these beliefs and practices depend on the structures of family and tribe, semantics and their functions.

Keywords: Sacred animal, ritual, shamanism, tyos, clan, spirit, totem